

відновлення культу Яхве серед іудеїв, що поверталися з Вавил. полону. Оприлюднив і витлумачив П'ятикнижжя Мойсея. Вірогідно, що саме під керівництвом Е. завершилася кодифікація та канонізація П'ятикнижжя з метою зміцнення у Палестині культу Яхве та теократичної влади. Вважається автором принаймні 3-х одноіменних книг; строго канонічною є лише Перша книга Е. Іноді Е. приписується також авторство книг Хронік та Неемії. **ГС**

Езотеризм (від грецьк. *esoterikos* — таємний, внутрішній) — феномен культури різних епох, що включає, з одного боку, віру в існування надприродного світу, міст. уявлення про нього, з другого — магічні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Е. притаманний як традиц.-доктринальним релігіям, так і позавірсовим міст. течіям. Іноді Е. розглядається як надзвичайно глибокі позитивні знання про світ, приховані від «непосвячених». У старод. світі Е. набирав форми даосизму, орфізму, піфাগорейзму, гностицизму; в середньовіч. культурі були поширені нумерологія, фізіономіка, алхімія, астрологія. Специфічною формою Е. є окультизм. Проявом Е. в масовій свідомості є езотеричні вірування, які в сучас. формах виникли на межі 19—20 ст. (теософія, антропософія, вчення Гурджієва, екстрасенсорика тощо). Езотеричні вірування сприяли пошвавленню інтересу до традиц. релігій і були формою опозиції офіц. ідеології. **ЩА**

Екзарх (грецьк. *exarchos* — глава, намісник) — 1) в Старод. Греції — глава жерців, що перебували при храмі; 2) у Візант. імперії — намісник імператора в області (діоцезі), відвойованій у варварів; 3) у Візантії (до 7 ст.) — правлячий єпископ христ. церкви у діоцезі; 4) в сучас. православ'ї — глава екзархату, а також звання настоятелів деяких заруб. церк. подвір'їв. **ФМ**

Екзархат (від грецьк. *exarchos* — глава, намісник) — 1) у Візантії наприкінці 6—7 ст. — військово-адм. одиниця (намісництво) на чолі з екзархом, який представляв військову і держ. владу; 2) у

православ'ї — церк. округ, наділений певною самостійністю у справах управління. Е. очолюється єпископом — патріаршим екзархом, підпорядкованим патріарху. В Україні Е. був утворений на Помісному соборі 1918 в рамках Рос. правосл. церкви і проіснував до 1990, коли організувалася окрема Укр. правосл. церква, незалежна від Московського Патріархату лише адміністративно. **ФМ**

Екзегеза біблійна (від грецьк. *exegeomai* — витлумачую) — тлумачення бібл. текстів. Е. з'ясуванням первісного («тоді і там») значення того чи ін. тексту, свого роду реконструюванням авторського задуму та його сприйняття сучасниками. Передбачає визначення літ. та істор. контекстів: лексичного та граматичного значень, автентичності перекладу, жанрових рис, а також соціальних та культурно-світоглядних особливостей епохи творення тексту, намірів автора та сподівань його аудиторії тощо. Е.б. є необхідною умовою герменевтичного аналізу, його «підготовчим» етапом (див. Герменевтика біблійна). **ГС**

Екзегетика (від грецьк. *exegeomai* — витлумачую, пояснюю) — богослов. дисципліна, що займається витлумаченням бібл. текстів. Одним з головних її завдань є обґрунтування богонатхненності Св. Письма та його абс. значення для виховання реліг. віри і моральності. Е. основних христ. конфесій має свої особливості. Так, більшість сучас. катол. теологів тяжіє до інакомовного осмислення Біблії. Суперечності і різночитання, що містяться в ній, вони пояснюють різним підходом пророків і апостолів до викладу однієї істини. Протест. Е. багато в чому схожа з католицькою, проте в ній є ряд крайніх модерністських концепцій («деміфологізована» теологія Р.Бульмана, секулярна теологія та ін.). У сучас. правосл. Е. переважає тенденція поєднання букв. розуміння бібл. текстів з їх алегоричною і симв. інтерпретаціями, визнання «боголюдського» походження Біблії, за яким її догматичний зміст оголошується незмінним і божественним, а тексти з сюжетами побутового, моралістичного, любовного характеру, як і неточності,